

Juraj Werner - Krátka správa o podivuhodných vodách na Spiši¹

Jana Balegová, Filozofická fakulta UPJŠ, Katedra romanistiky a klasickej filológie,
jana.balegova@upjs.sk

Juraj Wernher, radca jeho kráľovskej Výsosti a kapitán Šarišského hradu zdraví najjasnejšieho a vznešeného pána Žigmunda, slobodného baróna z Herbersteinu², Neubergu³ a Gutenhagu⁴, radcu rímskeho, uhorského, českého atď. kráľa, komorníka a správcu rakúskej pokladnice.

Najrozhladenejší znalec prírody Plínius⁵ napísal, že v žiadnej časti prírody niet väčších podivuhodností, než vo vodách⁶. Potvrdzuje to aj sám na základe mnohých dôkazov a svedectiev a aj my v našej Panónii poznávame, že je to pravda. Je to tak aspoň v tom prípade, ak k územiu Panónie patria obyvatelia tej časti Karpatského pohoria, ktorá je hneď pri Poľsku a v nevelkej vzdialenosti od Sliezska. Bežne ju volajú Spiš. Je to krajinka ako bohatá na iné veci potrebné k živobytiu, tak slávna vďaka neobyčajným vodám. Sú tu totiž jedny, ktoré nielenže rozožierajú železo, ako sú tie, ktoré vraj boli v okolí tesálskeho údolia Tempe⁷, ale toto železo menia na meď, a jedny, ktoré tvrdnú na kameň. Je tu tiež prameň, ktorý zabíja živé tvory, keď sa z neho napijú, nehovoriac o tých vodách, ktoré sú tiež na tomto mieste a sú liečivé. Drevo sa v nich ako kôrou obaluje kameňom, a to tým hustejšie, čím dlhšie v nich ostáva ponorené. Pretože sa ti však tieto veci, šľachetný a vynikajúci Žigmund, zdali nielen podivuhodné, ale takmer neveriteľné, musel som pre teba v súlade s mojou trvalou úctou k tvojej Vznešenosti zaznamenať, čo som o týchto veciach nielen počul, ale aj videl a zistil.

A najskôr budem hovoriť o vode, ktorá má schopnosť rozožierať železo. Nachádza sa pri mestečku Smolník, ktorý podlieha Spišskému hradu, medzi veľmi hlbokými jaskyňami, odkiaľ sa kedysi ťažili rudy. Vyťahuje sa čerpacím kolesom, pri vytekaní sa vylieva do podzemných rúr a zachytáva sa do drevených žľabov, do ktorých sa vkladá buď čerstvo ukuté alebo staré železo. Menšie železné predmety sú rozožrané rýchlejšie, konská podkova v priebehu dvadsiatich štyroch hodín. Tie, čo sú hrubšie, ako sú tie, ktoré sú na toto použitie v železorudných baniach v susednej hore, sú potom, čo niekoľko dní ležali ponorené vo vode, nahlodané a akoby potiahnuté kalom. V pevne stanovených dňoch sa umývajú a čistia, aby bol účinok vody na zvyšok železa silnejší. To, čo ostáva z erodovaného železa akoby nejaký

¹ *Hypomnematum de aquis in Scepusio admirandis*. Spis bol publikovaný pravdepodobne už okolo roku 1548, v tomto vydaní však nie je uvedené miesto, vydavateľ a rok vydania a podľa niektorých katalógov mohlo byť až z roku 1555. Bežne sa ako jediné vydanie uvádza viedenské z roku 1551. Ide o literárny list, ktorý prešovský humanista Juraj Werner (Wernher) napísal na podnet Žigmunda Herbersteina, autora známeho diela *Rerum Moscoviticarum commentarii* (Viedeň 1549). Správa sa stala aj súčasťou rozsiahlejšej a známejšej Wernerovej práce *De admirandis Hungariae aquis hypomnematum* (Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska). Prvé vydanie: Bazilej 1549). Prvý slovenský preklad spisu *Hypomnematum de aquis in Scepusio admirandis* pripravil Augustín Rebro (WERNHER, Juraj: *Podivuhodné vody na Spiši*. Martin: Osveta 1980).

² Zámok Herberstein v Štajersku (Rakúsko) severovýchodne od Grazu pri Stubenbergu.

³ Hrad Neuberg v Štajersku (Rakúsko) severovýchodne od Grazu pri Löffelbachu.

⁴ Hrad Hrastovec v severovýchodnom Slovinsku pri hraniciach s Chorvátskom.

⁵ Plínius Starší (Gaius Plinius Secundus, 23/24 n.l. – 79 n.l. pri výbuchu Vezuvu) – významný rímsky úradník, dôstojník a spisovateľ, autor známeho encyklopedického diela *Naturalis historia* (Prírodoveda).

⁶ Plínius, *Naturalis historia* XXXI, 21.

⁷ Tempe – údolie dolného Peneia medzi Olympom a Ossou v Tesálii.

kal, je med', ako som už povedal (ľudovo ju nazývajú cement). Tá sa vo vyhni roztaví na tvárnu hmotu a keď potom prejde tavením v inej vyhni, stáva sa čistejšou a rýdzejšou. Je rovnako vhodná na akékoľvek použitie, ako med' získavaná z rudy, ktorá sa tu ťaží v mnohých baniach.

Je nepochybné, že voda túto schopnosť získava z rudných žíl, predovšetkým z pyritu (ľud ho nazýva markazit). Že je tu účinok pyritu veľmi silný je zrejmé najmä z toho, že ak dažďová voda alebo nejaká iná vlhkosť vsiakne do zeme, kvapká z neho to, čo nazývajú vitriolom. Tuhne pyramídovo ako cencúľ. Tomuto sa hovorí prirodzený vitriol. Je totiž aj iný, akoby umelý, ktorý sa vyrába nasledujúcim spôsobom.

Baníci majú vo zvyku drobno nalámaným pyritom posypať v baniach poukladané drevá, ktoré slúžia na chodenie a státie, a tak si vlastne kvôli istejšej chôdzi vydláždiť cestu. Len čo pyrit nasiakne vodou prenikajúcou do baní, vzniká v ňom vitriol a keď prestane vlhnúť, natoľko stvrdne a priľne k drevam, že je ho možné iba osekať sekerou. Takto stuhnutý ho osekávajú, v mechoch vyťahujú z baní a vysypávajú do drevených žľabov uložených v zemi. Tu naň zhora nalejú vriacu vodu, čím sa uvoľní všetok vitriol, ktorý vznikol v pyrite, a celá voda zozelenie. Potom ju prelejú do iných žľabov, aby sa očistila. Len čo je očistená, preleje sa do oloveného kotla, kde na silnom ohni vrie osem až deväť hodín, kým sa odparovaním (ako to volajú) nezahustí. Táto voda pritom do kotla priteká po celý čas, aby ostával plný. Potom sa naleje do drevených nádob, kde sú vložené prúty, ktoré obaluje. A to je to, čo volajú uvareným alebo umelým vitriolom. Aspoň toľko o sile a účinkoch vody rozozierajúcej železo.

Teraz budem pokračovať v rozprávaní o vode, ktorá tvorí kameň. Vyviera zo zeme, alebo skôr z kopca, ktorý sama vytvorila, a len čo trochu vytečie, zvolna tuhne. Vyviera či skôr vytryskuje ako vriaca voda s veľkým hučaním a hmotom vo vnútri a tento hmot môžeme počúvať a naplno obdivovať, ak priložíme ucho. Vyviera nielen von a na povrch, ale hľadá si cestu aj pod zemou a všade, kadiaľ prúdi, sa tvorí kameň. Takéto podzemné kamene sa však rozpadávajú, keď je zem zaplavená dažďovou vodou a keď toto vlhko trvá dlhšie. Takto rozpadnuté ich obyvatelia po vykpaní zvyčajne používajú na stavebné práce. Kamene, ktoré sa tvoria na povrchu, sú úplne rovnaké, ľahkosťou a pórovitosťou sa však podobajú pemze. A pretože je pravdepodobné, že obsahujú určité množstvo gleja, ľudia, ktorí v blízkosti stavajú domy, ich s obľubou používajú na stavbu múrov. Preto niektorí hovoria, že bývajú v domoch postavených z vody. Takéto pramene sú na Spiši dva, jeden neďaleko chrámu Sv. Martina⁸, ktorý je tu najznámejšou svätyňou. Druhý približne dve míle od miesta, kde sa rovnako v nevelkej vzdialenosti nachádzajú spomenuté liečivé vody, v ktorých sa drevo obaluje kameňom sľaby kôrou. To, čo predtým Plínius⁹ zaznamenal o rieke na území Kikonov¹⁰ a o Velinskom jazere¹¹ v Picene¹², možno vidieť v našej Štiavnici v akýchsi teplých prameňoch¹³, v ktorých sú kanály a drevené lavice tak pokryté usadeným kameňom, že vyzerajú celkom ako kamenné.

Ďalej čo sa týka prameňa smrteľného pre živočích, ktoré sa z neho napijú: tento sa nachádza takmer na území nášho Prešova¹⁴ a ďalší na Spiši je na úpätí Karpatského pohoria¹⁵, kde bolo spozorované, že tu možno často nájsť mŕtve vtáky, ktoré sa z neho napili. Toto

⁸ Sivá Brada.

⁹ Plinius, *Naturalis historia* II, 226.

¹⁰ Kikoni – trácky národ žijúci pri rieke Hebrus (dnešná Marica).

¹¹ Velinus – močaristé jazero v Sabinsku, severozápadne od mesta Reate (dnešné Rieti v Taliansku).

¹² Krajina v strednom Taliansku pri Jadranskom mori.

¹³ Vyhne.

¹⁴ Pravdepodobne prameň Borkut v Prešove–Haniske.

¹⁵ Pravdepodobne ide o prameň v Smokovci.

podľa Varrona¹⁶ zaznamenal aj Plínius¹⁷ o prameni pri Soracte¹⁸, ktorý sa na úsvite vylieva akoby vrel, ale horšiu povest' má ten, ktorý je vraj škodlivý nielen pre vtáky, ale aj iné živé tvory. Preto pastieri pomocou ohrady zo zoľatých a dookola poskladaných stromov obvykle veľmi starostlivo dbajú, aby k nemu nemal prístup žiaden dobytok. Pri tomto prameni rastie veľké množstvo prilbice¹⁹. Aj jeden Ovídiiov²⁰ verš prezrádza, že táto rastlina obsahuje jed:

*Smrteľné nápoje z prilbice miešajú macochy kruté.*²¹

Z toho tiež možno vidieť, že prameň získava jedovatosť práve tu. Ved' podľa Plíniovho názoru sú vody také, aká je zem, cez ktorú tečú, a aké sú šťavy rastlín, ktoré omývajú.²² No povaha tohto prameňa je bezpochyby ojedinelá, keďže sa údajne s rastúcim mesiacom zväčšuje, s ustupujúcim sa zmenšuje a zvlášť pri nove úplne mizne. Hovorí sa o tom v takej veľkej zhode, že sa mi ani nechcelo skúmať, či to v skutočnosti nie je inak.

Vskutku znamenitý Žigmund (dosvedčujú to totiž činy, ktoré si skvelým spôsobom vykonal vo vojne i v mieri), máš tu teda to, o čom si si v zhode so svojím neuveriteľným úsilím pri skúmaní prírodných javov myslel, že to treba o podivuhodnostiach vôd na Spiši zistiť. Keď si nájdem voľný čas, ktorý zaiste, ako dúfam, budem vďaka tvojej láskavosti konečne mať, vynasnažím sa ti tieto veci dôkladnejšie a podrobnejšie opísať v rámci iných, podobne spracovaných správ.

(preklad z latinského originálu a poznámky: Jana Balegová)

¹⁶ Varro (Marcus Terentius Varro, 116 pnl. – 27 nl.) – prvý latinský spisovateľ narodený za Alpami, podľa niektorých prameňov autor viac než 600 spisov.

¹⁷ Plinius, Naturalis historia XXXI, 27.

¹⁸ Soracte – hora severne od Ríma na pravom brehu Tiberu (dnes Monte S. Oreste).

¹⁹ Prilbica modrá (Aconitum) obsahuje alkaloid aconitín, ktorý usmrť človeka už pri množstve niekoľkých gramov. Býva označovaná ako najjedovatejšia rastlina Európy.

²⁰ V texte je citát mylne pripísaný Vergíliovi.

²¹ Ovidius, Metamorphoses I, 147.

²² Plinius, Naturalis historia XXXI, 52.